

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

КАЛЕТНИК ІГОР ГРИГОРОВИЧ

УДК 347.426.6 (477)

**ЗОБОВ'ЯЗАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ВНАСЛІДОК ЗАВДАННЯ
ШКОДИ СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ МИТНИХ ОРГАНІВ, В
ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ**

Спеціальність: 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса-2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор юридичних наук, професор
заслужений діяч науки і техніки України
Харитонов Євген Олегович,
завідувач кафедри цивільного права
Одеської національної юридичної академії,

Офіційні опоненти

доктор юридичних наук, професор
член-кореспондент Академії правових наук України
Довгерт Анатолій Степанович,
завідувач кафедри митного і міжнародного приватного права
Інституту міжнародних відносин Київського національного
університету імені Т.Г. Шевченка

кандидат юридичних наук, професор,
член-кореспондент Академії правових наук України
Сібільов Михайло Миколайович,
професор кафедри цивільного права Національної юридичної
академії імені Ярослава Мудрого

Провідна установа

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра цивільного права

Захист відбудеться 14 травня 2004 р о 12 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 41 086 03 Одеської національної юридичної академії за адресою:
65009 м. Одеса, вул.. Піонерська, 2, кімн. 312.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Одеської національної
юридичної академії за адресою 65009, м. Одеса, вул.. Піонерська, 2

Автореферат розісланий 10.04. 2004 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Музиченко П.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Забезпечення права на відшкодування шкоди, заподіяної неправомірними діями посадових осіб державних органів, відображає загальну тенденцію посилення захисту прав приватної особи, яка має місце в останні десятиліття. Ця тенденція зумовлена тим, що невиконання державою обов'язків перед громадянами тягне кризу довіри до влади і намагання громадян задовольнити свої інтереси неправовими засобами. У цих умовах необхідним є забезпечення послідовної державно-правової політики при вирішенні питання про відповідальність влади та її представників.

Історія розвитку законодавства про відповідальність держави за акти органів влади свідчить про те, що спочатку рішення відрізнялись крайньою помірністю і лише з часом була визнана необхідність державної винагороди тих, хто невинно постраждав внаслідок управлінських, судових помилок тощо.

Ідеї західноєвропейських вчених про державну винагороду жертв судових помилок та неналежного управління знайшли своїх прихильників і в Російській імперії. У другій половині XIX - на початку XX ст. їх було розвинуто у працях І.Я. Фойницького, Н.В. Розша, С.В. Хрульова, П.І. Люблінського, В.Н. Ширяєва та ін. Проте російське законодавство того часу так і не змогло повною мірою врахувати прогресивні правові рішення західних країн, спрямованих на захист жертв помилок правосуддя та неналежного управління.

В СРСР тривалий час взагалі не передбачалося право громадян на подання позовів до держави, оскільки вважалося, що при соціалізмі неможливе порушення прав людини народною владою. Лише у 1962 році вперше в практиці законодавства в СРСР було закріплено положення про відповідальність державних установ (але не держави) за шкоду, заподіяну громадянам неправомірними діями посадових осіб органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду у випадках і в межах, передбачених спеціальним законом. Але і воно довгий час мало суто декларативний характер.

Із здобуттям незалежності Україна почала розбудову демократичної правової держави, формування громадянського суспільства, у центрі уваги якого - людина, захист її законних інтересів та задоволення потреб. Конституція України 28 червня 1996 року вперше в історії українського конституціоналізму закріпила право громадян на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого

влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56).

Із прийняттям низки нормативно-правових актів, які регулюють відносини, пов'язані з відшкодуванням шкоди, в Україні були створені певні правові передумови для реалізації принципу відповідальності держави перед особою за порушення, допущені у галузі державного управління.

Разом з тим, сучасне українське законодавство фактично ґрунтується на принципі обмеженої відповідальності держави, передбачаючи відшкодування шкоди тільки у випадку завдання шкоди при здійсненні правосуддя у кримінальних справах.

Слід зазначити, що наукова розробка відповідної проблематики в юридичній літературі певний час велась досить активно (праці В.Т. Нора, Г.В. Єрмоєнко, С.Д. Русу, А.М. Савицької, О.І. Щербака), але значна кількість питань все ще залишається недослідженою. Зокрема, сказане стосується проблем відшкодування шкоди, завданої неправомірними діями митних органів щодо яких спеціальні дослідження практично відсутні.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що питання відповідальності держави за незаконні дії службових осіб митних органів, відшкодування шкоди, завданої громадянину, є актуальними з теоретичної та практичної точок зору. Все це є підставою для всебічного дослідження цієї проблеми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження відповідає плану наукових досліджень кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії у рамках теми “Рецепція римського приватного права Кодифікація цивільного законодавства в Україні” Затверджена на засіданні кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії 12 вересня 2002 року, протокол № 2.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є встановлення особливостей деліктних зобов'язань за участю службових осіб митних органів за цивільним правом України, а також з'ясування наявності специфіки правових рішень у цій галузі та визначення перспектив розвитку вдосконалення правового регулювання відповідних відносин в Україні.

У зв'язку з цим завданнями автора дисертації було встановити теоретичне підґрунтя класифікації деліктних зобов'язань, здійснити аналіз чинників та умов їхнього формування, визначити засади вітчизняного цивільного законодавства що регулює відносини відшкодування шкоди за участю службових осіб митних органів;

встановити характер і тенденції його розвитку в сучасному цивільному законодавстві України.

Об'єктом дослідження є інститут деліктних зобов'язань за участю службових осіб митних органів у цивільному праві України.

Предметом дослідження є цивільні правовідносини, що виникають у зв'язку із відшкодуванням шкоди, завданої службовими особами митних органів.

Методи дослідження. Серед методологічної бази дослідження є спеціальні наукові методи, серед яких виділяють загальнонауковий діалектичний, методи логічного, системно-структурного, порівняльного та історичного аналізу, які у сукупності були застосовані для з'ясування сутності деліктних зобов'язань та підстав їхньої диференціації, а також специфіки цих зобов'язань за участю службових осіб митних органів. Метод логічного аналізу використовувався при дослідженні змісту норм, які регулюють відносини з відшкодування шкоди за участю службових осіб митних органів у сучасному цивільному праві. Метод системно-структурного аналізу служив для з'ясування системи деліктних зобов'язань, місця в ній зобов'язань по відшкодуванню шкоди, які виникають за участю службових осіб митних органів, у цивільному праві України, їхньої структури, видів; елементів тощо. Використання методу порівняльного аналізу дало змогу здійснити порівняння головних положень тих різновидів деліктних зобов'язань, які стосуються службових осіб митних органів, з суміжними відносинами та правовими інститутами, що тією чи іншою мірою пов'язані з проблематикою дисертаційного дослідження. Метод історичного аналізу застосовувався, головним чином, для встановлення чинників формування деліктних зобов'язань, визначення тенденцій та характеру їхнього розвитку.

Теоретичною основою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі цивільного права, римського приватного права, загальної теорії права тощо.

Поміж них роботи М.М. Агаркова, С.С. Алексеева, Ч.Н. Азімова, Д.В. Бобрової, В. Володкевича, А. Гордона, О.В. Дзери, А.С. Довгерта, О.С. Йоффе, В.М. Ігнатенка, П. Каталано, А.І. Косарева, О.О. Красавчикова, Н.С. Малєїна, В.П. Маслова, Г.К. Матвеева, В.В. Луця, І.Б. Новицького, В.Т. Нора, О.А. Підопригори, Й.О. Покровського, С.Н. Приступи, С.Д. Русу, В.О. Рясенцева, Ч. Санфіліппо, М.М. Сібільова, А.А. Собчака, В.А. Тархова, Є.О. Харитонова, В.М. Хвостова, Ю.С. Червоного, Я.М. Шевченко, М.Я. Шимшової, К.К. Яічкова та ін.

Деякі з них присвячені аналізу деліктних зобов'язань та відповідальності за заподіяння шкоди в цілому (Д.В. Боброва,

О.С. Иоффе, Н.С. Малейна, В.П. Маслова, А.А. Собчака, К.К. Яічкова). Але переважна більшість стосується окремих аспектів проблеми, що є предметом цього дисертаційного дослідження (зокрема, дисертації Г.В. Єрьоменко, Г.К. Матвеева, І.С. Ніжинської, В.Т. Нора, С.Д. Русу, С.Н. Приступи, Я.М. Шевченко та ін.).

Емпіричним підґрунтям дослідження є положення актів цивільного законодавства України та практика їхнього застосування.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим комплексним дослідженням проблем деліктних зобов'язань, які виникають за участі службових осіб митних органів у цивільному праві України.

У дисертаційному дослідженні здійснено спробу сформулювати низку положень стосовно бачення проблем формування та розвитку норм, які регулюють відшкодування шкоди, завданої службовими особами митних органів, які враховували б сучасний стан цивільного законодавства та досягнення цивілістичної думки України.

На підставі одержаних у процесі дисертаційного дослідження результатів сформульовані такі основні положення, яким притаманні елементи наукової новизни і які виносяться на захист:

- встановлено, що деліктні зобов'язання, які сформувалися ще в Стародавньому Римі, спочатку будувалися за казуїстичним принципом, і лише з часом набули певних ознак універсальності, який у сучасному праві знову поступається вимогам диференціації зобов'язань, що виникають внаслідок заподіяння шкоди;

- виокремлено характерні особливості зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди службовими особами митних органів, в результаті чого пропонується об'єднати їх у комплексний інститут компенсації шкоди, завданої зазначеними особами;

- обґрунтована позиція, згідно з якою необхідно сформувати у сучасному цивільному праві України диференційовану за суб'єктивними та об'єктивними критеріями систему зобов'язань, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, зокрема, службовими особами митних органів;

- отримало подальший розвиток положення щодо того, що в сучасній концепції цивільного законодавства України достатньо чітко розрізняються два зовнішньо подібних інститути: відповідальність за завдання шкоди іншій особі та зобов'язання, які полягають у відшкодуванні (компенсації) шкоди, завданої іншій особі за відсутності вини;

обґрунтовано тезу про те, що виникнення обов'язку відшкодування шкоди, яка виникла внаслідок заподіяння її службовими

особами митних органів ґрунтується не на вимозі наявності цивільного правопорушення, як це традиційно вважалося в радянській та пострадянській цивілістиці, а на такому юридичному факті, як завдання шкоди. Причому останній може мати самостійне правове значення або набувати такого за наявності умов, встановлених законом (вини особи, яка заподіяла шкоду; певного правового статусу заподіювача шкоди; завдання шкоди під час виконання службових обов'язків певного роду тощо);

- відстоюється висновок про існування у цивільному праві України декількох різновидів зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди службовими особами митних органів: в процесі виконання ними службових обов'язків у широкому значенні цього поняття; в процесі виконання ними спеціальних владних (управлінських) функцій; в процесі виконання ними функцій органів дізнання тощо;

- дістали обґрунтування пропозиції щодо доцільності врахування в процесі подальшого вдосконалення цивільного законодавства України наявності факторів, які, з одного боку, зумовлюють доцільність уніфікації деяких правил стосовно відшкодування шкоди, заподіяної певними суб'єктами (зокрема, службовими особами митних органів), а з іншого, - роблять необхідною диференціацію випадків компенсації шкоди в межах уніфікованих груп в залежності від функцій, які виконують ці особи (функції управління, дізнання тощо);

- встановлено необхідність вдосконалення не лише змісту деяких норм, присвячених деліктним зобов'язанням у Цивільному кодексі України 2003 р., але також термінології та позначення окремих правових категорій у цій сфері.

Практичне значення одержаних результатів полягає, насамперед, в тому, що на підґрунті положень і висновків дисертаційного дослідження зроблено низку пропозицій щодо уточнення положень актів цивільного законодавства України, які регулюють відшкодування шкоди, завданої службовими особами митних органів, уніфікації понять, вдосконалення термінології тощо.

Крім того, сформульовано конкретні пропозиції стосовно вдосконалення положень окремих статей глави 82 Цивільного кодексу України 2003 р., які можуть бути використані у процесі доопрацювання Цивільного кодексу, а також при формуванні судової та відомчої практики у зазначеній галузі.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалася на засіданнях кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії.

Головні положення дисертації викладені у чотирьох публікаціях, опублікованих у фахових виданнях, що входять до затвердженого ВАК України переліку наукових видань.

Результати дисертаційного дослідження доповідались також на двох наукових конференціях Одеської національної юридичної академії у 2002-2003 роках.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження знайшли своє відображення у чотирьох статтях, надрукованих у виданнях, рекомендованих ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, восьми підрозділів, висновків та списку використаних джерел, який налічує 278 найменувань і охоплює використані автором дисертації законодавчі акти, а також спеціальні праці з проблематики дисертаційного дослідження, виконані українською, російською, польською, італійською та німецькою мовами

Обсяг дисертації без списку використаних джерел складає 172 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, визначається характер об'єкта, предмета та методології дослідження, здійснюється огляд літератури за темою і вибір напрямків дослідження, визначаються мета, завдання дослідження, науково-теоретична основа, формулюються наукова новизна та основні положення, що виносяться на захист, висвітлюються практичне значення й апробація результатів дослідження, наводяться публікації за темою дослідження

Перший розділ “Огляд літератури за темою і вибір напрямків дослідження” присвячено постановці проблеми, а також дослідженню питань, пов'язаних з визначенням стану вивчення проблеми, методологічного підґрунтя дослідження та його ключових понять. Здійснено аналіз та класифікацію літератури відповідно до мети та завдань дисертаційного дослідження за такими напрямками:

1) першоджерела (нормативні акти, що втратили чинність, але відображають правову доктрину стосовно питань відшкодування шкоди, стан правової думки у державі тощо). Зокрема, серед них називаються такі важливі правові акти, як Закон Аквілія (III ст. до н.е.), Інституції Гая (II ст. н.е.), Дигести Юстиніана (VI ст. н.е.), Руська правда (1036-1037 рр.), Велика хартія вольнощів (1215 р), Петиція про права (1628 р.), Статути Великого князівства Литовського (XVI ст.), Habeas Corpus Act

(1679 р.), Білль про права (1689 р.), Права, за якими судиться малоросійський народ (1756 р.), Декларація прав людини і громадянина (1789 р.), Звід законів Російської імперії (1851 р.) тощо.

Інформація, яка міститься у вказаних джерелах, дозволяє прослідкувати трансформацію ставлення держави до відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями державних установ та їхніх посадових осіб і на цій основі встановити динаміку потреби у подальшому врегулюванні цього питання.

2) наукові дослідження у галузі цивільного права, а поміж них, насамперед, ті, що стосуються відшкодування шкоди взагалі та відшкодування шкоди, завданої службовими особами митних органів, зокрема.

У працях перших дослідників інституту деліктних зобов'язань у радянському цивільному праві (М.М. Агарков, С.Н. Ландкоф, Х.И. Шварц, Б.С. Антимонов, Н. Семенова, К.К. Яічков та ін.) чимало уваги присвячено дослідженням питань вини у зобов'язаннях із заподіяння шкоди, дослідженням проблеми відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки, визначенням поняття такого джерела, умов відшкодування завданої ним шкоди тощо, а також вивченню значення вини потерпілого у зобов'язаннях із заподіяння шкоди.

Серед досліджень, виконаних в Україні у 80-х і на початку 90-х років минулого століття, на окрему увагу заслуговують праці Д.В. Бобрової та С.Н. Приступи, де аналіз деліктних зобов'язань був спеціальним предметом дослідження.

Згадується праця В.Т. Нора, яка містить ґрунтовний аналіз питань майнової відповідальності посадових осіб за їхні неправильні дії.

Із праць останніх років минулого століття викликає інтерес дисертаційна робота С.Д. Русу, присвячена захисту прав військовослужбовців у зобов'язаннях, які виникають внаслідок заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки.

Нещодавно виконане І.С. Ніжинською дисертаційне дослідження є спеціальним дослідженням проблем відшкодування шкоди, завданої незаконними діями службових осіб у галузі дізнання і досудового слідства.

Разом з тим, в галузі цивільного права зазначена категорія до останнього часу залишалася практично недослідженою. Винятки складають випадки характеристики цієї категорії у контексті більш загальних досліджень згадуваної праці В.Т. Нора та ін, автори яких, однак, не ставили перед собою завдання детального та комплексного аналізу відповідних, понять.

Здійснений аналіз дозволив дійти висновку про те, що попри значну увагу науковців до означеної проблеми, велика кількість питань усе ще залишається недослідженою, а отже, проаналізовані питання є актуальними з теоретичної та практичної точок зору, а тому є усі підстави для вивчення цієї проблеми.

Другий розділ “Загальна характеристика відносин, що виникають внаслідок заподіяння шкоди за цивільним правом України” присвячений питанням дослідження поняття деліктних зобов'язань та поняття цивільно-правової відповідальності.

У підрозділі 2.1. “Поняття деліктних зобов'язань” розгляд особливостей формування цього поняття провадиться з урахуванням процесу його генези з часів римського права з огляду на це аналізу піддаються особливості становлення деліктних зобов'язань у римській правовій доктрині, які полягають у тому, що спочатку виникли не договірні зобов'язання, як це може здатися на перший погляд, а зобов'язання, пов'язані з правопорушеннями. Римському приватному праву відомі були чотири підстави виникнення зобов'язань, серед яких зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди, відомі під назвою “деліктні”. Автором зауважується, що підставою виникнення зобов'язань відшкодувати шкоду можуть бути не тільки делікти, але й правомірні дії. Таким чином, розрізняються деліктні зобов'язання та зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди правомірними діями. Це має істотне значення, тому що протиправно заподіяна шкода повинна відшкодовуватися у всіх випадках, а шкода, заподіяна правомірними діями - тільки у випадках, передбачених законом. Здійснений аналіз дозволив авторові встановити основні відмінності між зазначеними видами зобов'язань. Встановлюється також, що призначення деліктних зобов'язань, на відміну від загальнопоширеної думки, вичерпується виконанням компенсаційної функції і каральна функція їм не властива.

У підрозділі 2.2. “Деліктні зобов'язання і відповідальність за завдання шкоди” аналізується сутність зобов'язань, які виникають внаслідок заподіяння шкоди.

Зміст цього обов'язку має майновий характер і полягає у відшкодуванні завданої шкоди в натурі або в еквівалентному відшкодуванні збитків у повному обсязі. Стягнуте з заподіювача майно (в натурі або у вигляді грошових коштів) передається потерпілому. Таким чином поновлюється його порушена майнова сфера, а відтак усуваються наслідки правопорушення.

Внаслідок цього зобов'язання, які виникають при завданні шкоди, посідають у цивільному праві особливе місце, оскільки містять елементи і компенсаційних, і штрафних відносин, а відтак мають певні ознаки

цивільно-правової відповідальності. Із цими особливостями деліктних зобов'язань, у свою чергу, пов'язана та обставина, що обов'язок відшкодувати протиправно заподіяну шкоду, як правило, кваліфікується в літературі, як вид цивільно-правової відповідальності.

Проводиться дослідження поняття, основних рис і функцій юридичної відповідальності, її відмінності від засобів захисту у цивільному праві, існуючих концепцій правопорушення та його складу. Окремому аналізу піддається категорія позадоговірної відповідальності.

На підставі проведеного дослідження надаються визначення та характеристика аналізованих зобов'язань, як зумовлених вчиненням правопорушення (делікту) правовідносин, одна із сторін яких (потерпілий, кредитор) має право вимагати від особи, що завдала їй шкоди (або від іншої особи, зазначеної в законі), відшкодування шкоди, заподіяної правопорушенням, а боржник зобов'язаний цю вимогу виконати.

Розділ третій “Завдання шкоди службовими особами митних органів як підстава виникнення цивільних прав і обов'язків” присвячено аналізу категорії „службова особа митних органів”, особливостей та умов виникнення, а також сутності реалізації прав та обов'язків учасників аналізованих відносин.

У підрозділі 3.1. “Категорія “службова особа” у деліктних зобов'язаннях (зобов'язаннях по відшкодуванню шкоди)” основна увага приділяється встановленню поняття, характерних рис та видів зазначеного спеціального суб'єкта зобов'язань. З цією метою аналізу піддається поняття державної служби, державного службовця взагалі і державного службовця митної служби, зокрема.

У підсумку, на підставі проведеного в цьому підрозділі дисертації аналізу зроблено висновок, що служба у митних органах є спеціалізованою державною службою, а митний орган має одночасно риси органу управління, правоохоронного органу, органу державної влади, які проявляються у різних правовідносинах за участю службових осіб митних органів.

Відповідальність за шкоду, завдану діями посадової особи в галузі виконавчо-розпорядчої діяльності, полягає в обов'язковому відшкодуванні збитків, спричинених неправомірними службовими діями (бездіяльністю) посадових осіб у сфері державного управління, органом державної влади, від імені, за дорученням якого посадова особа вчиняє службові дії в межах наданої компетенції. Цей обов'язок відповідальності державного органу за дії свого представника впливає з того, що посадова особа, державний службовець наділені часткою компетенції

компетенції державного органу, тому останній має здійснювати контрольну функцію за діями своїх службових осіб.

Підрозділ 3.2. “Поняття шкоди в цивільному праві України” присвячений дослідженню питань про підстави виникнення зобов'язань внаслідок заподіяння шкоди, а також визначення кола об'єктів, знищення або применшення яких кваліфікується як шкода.

Ці питання аналізуються з погляду їх розвитку в науці цивільного права, а сама шкода як результат цивільного правопорушення розглядається у трьох аспектах - як соціальна, юридична і фактична шкода. На підставі цього робиться висновок про те, що у галузі цивільного права шкода може бути тільки “фактичною”, оскільки в кожному разі має місце применшення (пошкодження, знищення) матеріального або нематеріального цивільного права особи, порушення її цивільного інтересу тощо.

У підрозділі 3.3 “Зобов'язання відшкодування шкоди, завданої службовими особами митних органів, у системі деліктних зобов'язань” розглядаються питання класифікації деліктних зобов'язань за різними критеріями, при цьому особлива увага приділяється класифікації, що ґрунтується на врахуванні особливостей підстав виникнення таких зобов'язань, що є відправним моментом у встановленні сутності та специфічних властивостей відповідних правовідносин.

За підставами виникнення виокремлюються такі дві групи деліктних зобов'язань, як загальний (генеральний) делікт та спеціальні делікти.

Крім цього, враховується такий критерій як специфіка суб'єкту, діями чи бездіяльністю якого заподіяно шкоду, за яким виокремлюється особлива група правопорушень, пов'язаних із заподіянням шкоди незаконними діями державних органів та їх посадових осіб (актами влади), розмежовуються загальні та спеціальні підстави виникнення відносин внаслідок заподіяння шкоди працівниками митних органів.

Розділ четвертий „Окремі види зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди діями службових осіб митних органів” складається із трьох підрозділів та присвячений характеристиці окремих видів зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди діями службових осіб митних органів.

У підрозділі 4.1. “Загальні засади виникнення зобов'язань внаслідок заподіяння шкоди службовими особами митних органів” аналізуються випадки виникнення деліктних зобов'язань за участю службових осіб митних органів. Зазначається, що загальним випадком є завдання шкоди внаслідок неналежного виконання службових обов'язків.

У цьому випадку суб'єктом, який заподіяв шкоду, може бути будь-яка службова особа (працівник) митних органів.

Аналізуючи цей різновид деліктних зобов'язань, автор звертає увагу на ті зміни, які сталися в правовому регулюванні відповідних відносин із набранням чинності новим Цивільним кодексом України, з метою чого провадиться порівняльний аналіз відповідних норм ЦК УРСР 1963 р. та ЦК України 2003 р.

Оскільки відшкодування шкоди юридичною особою (митним органом), згідно з концепцією нового ЦК України, не є відповідальністю, а є засобом захисту цивільних прав, дисертант наголошує на тому, що ознакою нового підходу є перенесення ризику відшкодування шкоди на юридичну особу, де працює заподіювач. Таким чином, у разі судового спору відповідачем у таких справах буде виступати юридична особа — митний орган, а службова особа митного органу має притягуватися як третя особа. Матеріальне становище останнього значення не має, оскільки відповідальність перед потерпілим для нього не настає. Службова особа, яка завдала шкоди, відповідає перед юридичною особою, яка відшкодувала за неї завдану шкоду, у регресному порядку, якщо мають місце передбачені ст. 1166 ЦК України умови відповідальності. Розмір відшкодування визначається законодавством, яке регулює відносини службовця з організацією, де він працює (Стосовно служби в митних органах такий закон ще тільки має бути прийнятим).

Підрозділ 4.2. “Спеціальні підстави відшкодування шкоди, завданої службовими особами митних органів” присвячений спеціальним підставам виникнення обов'язку відшкодування шкоди, завданої службовими особами митних органів, серед яких автор виокремлює випадки коли шкода заподіяна ними при виконанні спеціальних службових обов'язків у галузі управління та при проведенні митного розслідування, тобто коли вони виступають як спеціальні суб'єкти заподіяння шкоди.

Аналізу піддається низка новел стосовно відшкодування шкоди, завданої службовими особами митних органів у галузі управлінської діяльності, що містяться у новому Цивільному кодексі України. Зокрема, досліджуються підстави відповідальності за заподіяння шкоди зазначеними категоріями осіб з урахуванням тенденцій розвитку цивільного законодавства України і концепцією ЦК 2003 р., яка у галузі недоговірних зобов'язань ґрунтується на відмові від поширювального тлумачення відповідальності та вживання його як синоніму будь-якого відшкодування шкоди. Тому автор притримується позиції покладення обов'язку відшкодування шкоди, завданої посадовою або службовою

особою митних органів, на державу засобом захисту цивільних прав Дослідженню піддаються також підстави, за яких особа втрачає право на відшкодування.

У підрозділі 4.3. “Обсяг та порядок відшкодування шкоди, завданої службовими особами митних органів” дослідження відбувається з урахуванням такої специфіки даних правовідносин як те, що збитки вчиняються, як правило, не безпосередніми діями службових осіб митних органів (за винятком незаконного вилучення майна або протиправного привласнення митником майна потерпілої особи), а в результаті неправомірного порушення на підставі подання службовою особою митних органів карної справи про контрабанду та наступного засудження невинної особи. Аналізу піддаються також підстави для відшкодування у цих випадках моральної шкоди, на підставі якого автор доходить висновку про те що право на відшкодування моральної шкоди виникає в тому випадку, коли дії органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду були незаконними. Щодо визначення суб'єктного складу правовідносин, що виникають, то при його аналізові дисертантом запропоновано закріпити у новому Цивільно-процесуальному кодексі України положення про те, що стороною у спорі можуть бути не тільки фізичні та юридичні особи, а також держава, справи якої у судах ведуть відповідні органи державної влади. Компетенція відповідних органів державної влади, що діють від імені держави, має бути відображена у відповідних нормах ЦПК.

ВИСНОВКИ

У висновках зазначено узагальнені результати дисертаційного дослідження, сформульовано найбільш істотні положення і пропозиції, отримані в результаті дисертаційного дослідження даної теми До них, зокрема, слід віднести таке.

Цивільне законодавство, незважаючи на прийняття нового Цивільного кодексу, все ж таки потребує подальшого вдосконалення, а деякі його концептуальні положення - додаткового переосмислення з метою забезпечення прав та інтересів громадян, в тому числі у їхніх стосунках з органами влади.

У сучасній концепції цивільного законодавства Україні достатньо чітко розрізняються два зовнішньо подібних інститути відповідальності за завдання шкоди іншій особі та зобов'язання, які полягають у відшкодуванні (компенсації) шкоди, завданої іншій особі за відсутності вини.

Виникнення обов'язку відшкодування шкоди, яка виникла внаслідок заподіяння її службовими особами митних органів ґрунтується

не на вимозі наявності цивільного правопорушення, як це традиційно вважалося в радянській та пострадянській цивілістиці, а на такому юридичному факті, як завдання шкоди. Причому останній може мати самостійне правове значення або набувати такого за наявності умов, встановлених законом (вини особи, яка заподіяла шкоду, певного правового статусу заподіювана шкоди, завдання шкоди під час виконання службових обов'язків певного роду тощо).

Вперше зроблено спробу узагальнити та систематизувати положення норм цивільного законодавства України, що стосуються відшкодування шкоди, на підґрунті врахування спеціального суб'єкту - завдання шкоди службовими особами митних органів.

У цивільному праві України існує декілька різновидів зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди службовими особами митних органів у процесі виконання ними службових обов'язків у широкому значенні цього поняття, у процесі виконання ними спеціальних владних (управлінських) функцій, у процесі виконання ними функцій органів дізнання тощо.

У процесі подальшого вдосконалення цивільного законодавства України доцільно враховувати низку факторів, які, з одного боку, зумовлюють доцільність уніфікації деяких правил стосовно відшкодування шкоди, заподіяної певними суб'єктами (зокрема, службовими особами митних органів), а з іншого, - роблять необхідною диференціацію випадків компенсації шкоди в межах уніфікованих груп в залежності від функцій, які виконують ці особи (функції управління, дізнання тощо).

Вдосконалення потребує не лише зміст деяких норм, присвячених деліктним зобов'язанням у Цивільному кодексі України 2003 р., але також термінологія та позначення окремих правових категорій у цій сфері. Так, пропонується замість не дуже вдалого звороту “зобов'язання, які виникають внаслідок відшкодування шкоди”, вживати терміни “зобов'язання компенсації шкоди” або “деліктні зобов'язання”, для позначення особи, яка завдала шкоди, - “заподіювач шкоди”, для позначення особи, на яку покладається обов'язок відшкодування завданої шкоди, - “кредитор”, для позначення службовця митних органів, діями якого завдано шкоди в галузі державного управління, - “посадова особа”, а службовця митних органів, діями якого завдана шкода в процесі виконання ним службових обов'язків, не пов'язаних із здійсненням функцій управління, - “службова особа” тощо.

Справи про відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями митних органів (як і всі справи про відшкодування шкоди громадянину,

заподіяної актами органів державної влади), є класичними справами позовного (цивільного) судочинства. Держава у своїх відносинах з громадянами щодо відшкодування шкоди, завданої діями митних органів, діє як суб'єкт цивільного права. Вона, хоча і характеризується деякими особливостями у своєму правовому становищі, бере участь у відносинах, які регулюються цивільним правом, на засадах рівності з іншими учасниками, що зумовлює відповідну форму судочинства.

Тому нелогічним виглядає п. 12 Положення про застосування Закону України “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду”, згідно з яким у випадку незгоди з винесеною постановою компетентного органу про відшкодування шкоди громадянин може його оскаржити у суді у порядку, встановленому для розгляду справ по скаргах громадян на рішення, дії або бездіяльність державних органів, юридичних чи посадових осіб у сфері управлінської діяльності. Ці справи є цивільними і мають порушуватися подачею позову і розглядатись у порядку цивільного судочинства.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Калетнік І.Г. Загальна характеристика деліктних зобов'язань за римським правом та цивільним правом України //Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук, праць. - Одеса: Юрид. л-ра, 2003. - Вип. 17. – С. 25-29.

2. Калетнік І.Г. Зобов'язання відшкодування шкоди, завданої працівниками (службовими особами) митних органів, у системі деліктних зобов'язань //Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук, праць. - Одеса: Юрид. л-ра, 2003. - Вип.18. – С. 555-561.

3. Калетнік І.Г. Загальногуманітарне підґрунтя формування в Україні концепції компенсації шкоди, завданої неправомірними діями державних органів //Актуальні проблеми політики. - 2003. - № 17. – С. 183- 190.

4. Калетнік І.Г. Поняття та особливості статусу посадової особи митної служби за новим Митним кодексом України //Митна справа. — 2004.-№1.-С. 42-45.

АНОТАЦІЯ

Калетнік І.Г. Зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди службовими особами митних органів, в цивільному законодавстві України. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. - Одеська національна юридична академія, Одеса, 2004.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди службовими особами митних органів у цивільному законодавстві України.

Вперше на науковому рівні проводиться дослідження цього виду зобов'язань, що виникають за участю службових осіб митних органів. Основною метою дисертаційного дослідження є встановлення сутності та значення цього виду зобов'язань, характеристика та аналіз відповідних новел цивільного законодавства на сучасному етапі, а також з'ясування специфіки такої категорії суб'єктів завдання шкоди, як службові особи митної служби, та особливостей відшкодування завданої ними шкоди.

Дослідження зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди службовими особами митних органів у цивільному праві України, здійснено в історичному розвитку. У дисертації послідовно досліджуються генезис даного виду зобов'язань, його цивільно-правова характеристика, співвідношення з іншими подібними правовими явищами. Проаналізовані особливості підстав, обсягу та порядку відшкодування шкоди. Сформульовані пропозиції з вдосконалення цивільного та цивільно-процесуального законодавства України.

Ключові слова: деліктні зобов'язання, правопорушення, шкода, службові особи митних органів.

АННОТАЦИЯ

Калетник И.Г. Обязательства, возникающие вследствие причинения вреда должностными лицами таможенных органов, в гражданском законодательстве Украины. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 - гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право, Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2004.

Диссертация посвящена комплексному исследованию обязательств, возникающих вследствие причинения вреда должностными лицами таможенных органов, в гражданском законодательстве Украины, а также определению перспектив развития соответствующего института в гражданском законодательстве Украины.

Исследование обязательств, возникающих вследствие причинения вреда должностными лицами таможенных органов, в гражданском законодательстве Украины проведено при помощи методов системно-структурного, формально-логического, сравнительного, а также исторического анализа, что позволило рассмотреть указанные обязательства в динамике развития правового регулирования соответствующих отношений.

С этих методологических позиций диссертантом исследованы генезис и правовая природа обязательств, возникающих вследствие причинения вреда, начиная с формирования концепции данного института в римской правовой доктрине и заканчивая современным видением принципиальных основ регулирования указанных отношений в отечественной цивилистике. Определены понятие, сущность и характерные признаки обязательств, возникающих вследствие причинения вреда, а также их соотношение с категорией гражданско-правовой ответственности.

Впервые на уровне специального монографического исследования рассмотрены особенности деликтных обязательств, возникающие при участии должностных лиц таможенных органов, и в соответствии с целями диссертационной работы установлены и проанализированы сущность, особенности и значение обособления в отдельную категорию обязательств, возникающих из причинения вреда, дана характеристика и осуществлен анализ соответствующих новелл отечественного гражданского законодательства на современном этапе, в частности содержащихся в новом Гражданском кодексе Украины, принятом 16 января 2003 года, а также определена и подвергнута научному исследованию специфика такой категории субъектов причинения вреда, как должностные лица таможенной службы, и особенности возмещения причиненного этими лицами вреда.

Проведенный анализ специальной научной литературы, положений гражданского законодательства, а также практики его применения позволил диссертанту по-новому охарактеризовать ряд определяющих отличий между договорными и внедоговорными обязательствами с акцентированием при этом внимания на том важном обстоятельстве, что назначение обязательств, возникающих вследствие причинения вреда, в отличие от точки зрения, получившей довольно широкое распространение в отечественной цивилистической литературе, исчерпывается выполнением компенсационной функции, а карательная функция указанным обязательствам не свойственна. На этой методологической основе проанализирована сущность обязательств,

возникающих из причинения вреда, предложено более четкое понятие вреда и охарактеризованы его виды.

Особое внимание в диссертации уделено анализу категории “должностное лицо таможенных органов”, установлению понятия, характерных черт и видов указанного специального субъекта деликтных обязательств, особенностям и условиям возникновения таких обязательств, а также рассмотрению сущности реализации прав и обязанностей участников отношений, возникающих в связи с причинением вреда должностными лицами таможенных органов.

В диссертации исследованы основания возникновения обязательств из причинения вреда, а также определен круг объектов, уничтожение или уменьшение которых квалифицируется как вред. В процессе диссертационного исследования проанализированы и раскрыты как общие, начала возникновения обязательств вследствие причинения вреда должностными лицами таможенных органов, так и специальные основания возмещения вреда, причиненного указанными субъектами, показаны отличия между ними, а также рассмотрены порядок и объем возмещения такого вреда.

По результатам диссертационного исследования сформулированы предложения по совершенствованию гражданского законодательства, а также практики его применения.

Ключевые слова: деликтные обязательства, правонарушение, вред, должностные лица таможенных органов

SUMMARY

Kaletnik I. G. Obligations, arising along of inflicting harm by customs officials, in Civil Law of Ukraine. - Manuscript.

The dissertation stands for a degree of candidate in Law speciality 12 00 03 — Civil Law and Civil Procedure, Family Law, International Private Law - Odessa National Academy of Law Odessa, 2004.

Dissertation is devoted to the linking research of obligations arising along of inflicting harm by customs officers (officials) in Civil Law of Ukraine.

It is the first time when the research of such kind of obligations arising at the customs-officers participation is conducted on the scientific level. Primary intent of the research is to determine the essence and meanings of these obligations, to characterize and analyze the appropriate articles of civil legislation on corresponding level and to ascertain specificity of such category of subjects that inflicts harm as customs-officers and particularity of compensation for inflicted harm.

Research of obligations arising along of inflicting harm by customs officers (officials) in Civil Law of Ukraine is held in its historical development The genesis of the given kind of obligations, its civil and legal characteristics, and correlation with other similar legal phenomena is investigated in dissertation sequentially. Particularities of the grounds, extent and order of compensation for harm are analyzed. Proposals concerning improvement of Civil legislation, Civil and Procedural legislation of Ukraine are formulated.

Key-words: obligations of delict, tort obligations, harm, customs officials.